

И. Сафаров. Дунядаш

ТӨБҮҮЛҮҮ

ИНЧЭСЭНЭТ
ТОПЛУСУ

№ 2 (74) 1987

АЗӨРБ. ССР
МЭДЭНИЈАТ
НАЗИРЛИЈИНИН
НЭШРИ

БУ НӨМРЭДӨ ДӨРЧ ЕДИРИК:

ЕСТЕТИКА:

Н. Меһдијев. Театрын семиотикасы.

РӘССАМЛЫГ:

Чәбрајыл Әзимов.
Фикрәт һашымов.
Илһам Сәфарли.
Бәһрам Сәрраф.

НҲКӘЛТӨРАШЛЫГ:

Елчан Шамилов.

МЕ'МАРЛЫГ:

М. Булатов. Мараға рәсәдханасынын бәрпасы.
Ч. Гијаси. Әрдәбил.

КИНО:

Р. Исмајылов. Ушаг филминин чәкилиши.

ТЕАТР:

Н. Исмајылова. Е'тираф.
В. Јусифли. Сөз бир оlanda.

МУСИГИ:

Фикрәт Әмиров.
Чаһанкир Чаһанкиров.
Назим Рәјәв.
Рауф Абдуллајев.
Д. Рүстәмзадә. Түрк рәгс фольклору.

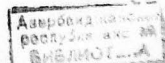
ТАНЫШ АДЛАР:

Аднан Сәјгун.

СӨНӨТ НАГГЫНДА НҲКАЈӨЛӨР:

Марк Твен. «Рәссамын вафаты».

11686

Ч. ƏЗИМОВ.

ЯРЫМЧЫГ
ГАЛМЫШ
ӨМҮР
ЮЛУНУҢ
НАҒЫЛЫ...

Республикамызын халг рәссамы, ССРИ дәвләт мұкафаты лауреаты Қазым Қазымзаде илә һәр дәфә растлашанда сөһбатимиз һәмишә онун һаггында дүшәрди. Қазым мұәллим дејәрди: «Исафыныз олсун, нијә онун һаггында јазмырсынмыз? Неч билирсиниз нечә көзәл адам иди... Нейиф ондан...»

Һөрмәтли асаггалдан, танынан сәнәткардан тез-тез ешитидимиз «Јахшы адам, јахшы сәнәткар...» сөзләринин изинә дүшүб бир өмрүн кеңдији гыса, лакин олдугча мәналы, иштылы јолла илк танышлығымыз бах, белә башлады.

Һәр өмрүн өз јадикары, өз хатырланмалары олур бу кәлимли, кедимли дунјада. Инсан өзүнү дәрк едәндән бу ишыгы дунјаны исти-сојугуна, кәдеринә-һәминә јаман тез алышыр... О көрүр, ешидир вә билдикләриндән, ешитдикләриндән нечәсә, һансы формада, һансы мазмунда өзүнә пәј көтүрүр. Вә күнләрин бир күнү дахилинда һәмин көрдүјүнү, дудуғуну кери гајтармаг тәләбаты һисс едир. Бу заман инсаны һејрәтләндирән, дүшүндүрән сәнәт јараныр. Илк алдым, илк севинч пәји уғурлу олдуму, сәнәт дә инкишаф едир, сәнәткар өмрү дә мәналадыр. Бир дә ки, сәнәтин тәнтәнәси

онда даһа чох диггәти чәкир ки, сәнәткар, онун иш бачарығына инанырлар вә ону кәлчәк јарадычылыг инаныны даһа дә артырырлар. Һаггында сөнбәт ачагағымыз сәнәткарны да илк чағлары—сәнәтә кәлиши, илк сөз демәси уғурлу олуб, севилиб, мұхтәлиф даирәләрдә дөнә-дөнә алгышланыб вә өмрүн јолу бирдән-бирә јарыда галыб, мәзил башына чатмајыб. Өзү илә бәрәбәр, нечә-нечә поетик дуумларыны, рәнк гаммаларыны бу ишыглы дунјадан һонарыб апарыб...

Чәбрајыл Әзимов чәми 43 ил өмүр сүрүб. Бу гырх үч илин күнләрини саф-чүрүк етсән—јахшыны-писдән ајырсаң, севинчи мәјуслугдан, гәләбәни уғурсулугдан сечсән, онун нәвинч чәкдијинин, нәләрә дөздүјүнүн шаһиди оларсаң. Даима ахтарыб-арајыб, кәзиб-көрүб, сорушуб-өјрәниб... Бәлкә дә елә буна көрә дә илк күндән башлајараг әлиндән чыхан бир иши дә олсун белә кери гајытмајыб, сәнәтсевәрләр тәрәфиндән јүксәк гижәтәлә гәбул олунуб...

— Неч јадымдан чыхмыр.—Севимли сәнәткарымыз Қазым Қазымзаде бу сөзләри дејиб, азачык сусур. Һандан-һана:—Олдугча сәдә иди,—сөзүнә эләвә едир:—Диндирдин динир-

ди, диндирмәзин сусарды. Елә һеј дүшүнәрди, бејиндә нәјисә ахтарарды.—Бир дәфә дөзә билмәдим, сорушдум ки, ај Чәбрајыл, дәрјада кәмин батыб? Нијә һеч данышмырсаң, гајнајыб-гарышмырсаң? Мүләјим үзүнә нур кәлди, күчлә ешидилчәк бир сәслә:

— Нә дејим, нә данышым, Қазым дајы?.. Билмәрәм, јерсиз сөз дејәрәм, киминсә хатиринә дејәрәм. Бунданса елә данышмамаг јахшыдыр...

Қазым мұәллимин сифәти бирдән-бирә дејишир:

— Әдәләтсизлијә, һагсызлыга гаршы амансыз иди. Пешә јолдашларымызын биринин ишинин мұзакирәси иди. Јериндән дуран һәмин рәссамын ишини тәғийә едирди. Өзү дә гәрәзчиликлә, дүшмәнчиликлә. Чәбрајыл сөз истәди, башлады, нә башлады. Таблодакы һәр деталы, һәр штрихи, фонда тәсвир олунан јардымчы элементләри елә бөјүк усталыгла, мәрһәтлә тәһлил етди ки, бајагдан одлу-одлу данышанлар, һәтта танынан сәнәтшүнаслар белә онун сөјләдији фикирләр гаршысында өзләринин ачизликләрини һисс етдиләр... Белә олган иди Чәбрајыл. Инамла дејә биләрәм ки, о өмрүндә бир дәфә дә олсун јалан демәди, көзү киминсә элинә бахмады. Нечә дејәрләр, бир манаты олсајды, сабаһы, о бири күнү дүшүнмәдән ону истәәнә чох бөјүк мәмнунийәтлә верәрди...

Қазым мұәллим јаман көврәлди. Рәнк вериб, рәнк алырды, көзләри һараса узағларә зилләнишиди. Ким билир, о инди өмрү, сәнәти јары јолда галан пешә-фирча достунун һансы аныны, һансы чағыны хатырламышды.

Бакынын Маштаға гәсбәсиндә дунјаја көз ачан Чәбрајылын сәнәт јолу гәдим вә улу Хәзрин ләғәдәјининдән башламыш, Адриатик донизини саһилләринә гәдәр—гәһрәман Мелдинин партизанлыг дунјасына—инкидик, горхмазылыг, ел-обә гәдри, торпаг дујумлуғу, вәтән истәји мәфһумларына гәдәр узаныр. Һеј узаныр... «Узаг саһилләрдә», «О олмасын, бу олсун», «Инсан москән салыр», «Пејли вә Мәчһун» вә бир сыра башга тамметражлы, бәди филаларин ишыг, екран үзү көрмәсиндә истәдәдәлы кино рәссамы Чәбрајыл-Әзимовун да әмәји аз олмајыб... Уројинчә олмајан, там, јеткин альянмајан ишини үзә чыхартмазды. Дејәк ки, һәр һансы бир филмин кејим ескизләрини вермәлиди. Тәләсмәзди, тәдгигатчы, кими ишә башларды. Ахтарыб-арајарды, сорушуб-өјрәнәрди. Сәнарини дөнә-дөнә охујарды. Ишинә там әмми олдугдан сонра элинә фирча аларды. Вә елә буна көрә дә филмин долгун, јаддагалымлы олмасы үчүн онун ескизләри, тәртибатлары өз сөзүнү дејирди, ишини көрүрду.

Республиканың әмәкдар артисти Рафиг Әзимовун хатырладығлары:—Чәбрајыл мәним әмми олдуду. Јакин биз онула гардашдан да-артыг идик. Мәни көрдүмү, лап әлиндә јағы

Ч. Әзимов. «Узаг саһилләрдә» филминин ескизиндән.

дашајды, дәхли јохду, ушаг кими севинәрди, сағмысы сыгаларды, чибимә пул гојарды. Јадымдадыр, Франсадан тәзчә кәлишиди. Көрүшдүк, өнүшдүк. Мәнә таныш, доғма чәһраси тутгун иди. Һисс едирдим ки, сөзләду, нә исә демәк истәјир. Һандан-һана:

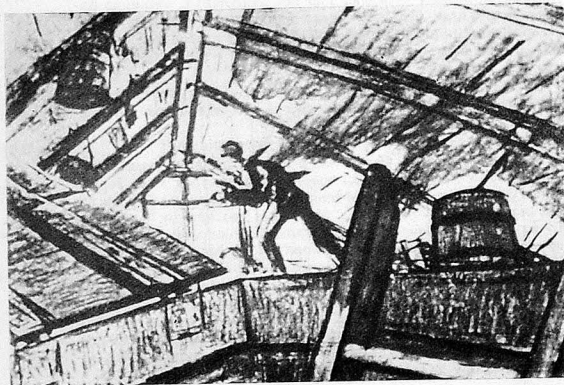
— Дејирәм ај гағаш, адам вәтансыз јашаја билмәз, јашаса да һеч адам дејил. Өзүн тәсәвүр елә. Парис кими көзәл шәһәрә үрәјим резин кими сыхыларды. Гурбан олум еләобама, онун дағына; бағына...

Кәнардан баханә, јәни илк бахышдан адама елә кәлирди ки, о бадбиллијә гапаныр, нәдәнсә нараһат, нәдәнсә киләјлидир... Бу әлиндә белә дејилди. Мән ону индинин өзүндә дә даима шән, никбин бир адам кими хатырлајарам.

Рафиг бу сөзләри дејиб, мизин үстүндән бир шәкли галдырыб, бизә көстәрди: «Бир бахын, бу күләр көзләрдә, илыг тәбсәсмүлә додағларда зәррә гәләр дә олса гәм, гүссә дујулу?» Өзү-өз суалына чаваб верир:—Јох! Аңчаг дәһшәтли дәрәчәдә сирр сахлајан адам иди. Ејнинә, фикринә бир шеј кәлди, дејәк ки, һәр һансыса бир шүбһә—күнләрлә, ајларла ону бәниндә, ичиндә, бәтүн варлығында көтүр-гој едәрди. Елә буна

Ч. Өзимов, И. Гасымов ва Н. Сейидбајлини
«Узаг саһилләрде» повестине иллюстрацлар.

Ч. Өзимов. «Узаг саһилләрде» филминә чәкилмиш ескиз.

көрә дә чох заман лал-динмәз оларды, өз-өзүнә гапанарды...
...Халгымызын икид, чәсур оғлу Мейди һүсејизадәнин һүнәри, кечдији дөјүш јолу, гәһрәманлығы барәдә бәдини филм чәкиләркән рәссам ишини тәрәддүд етмәдән Чәбрајыла Навалә етдиләр. О бу етимады доғрулмаг, ады дилләр әзбәри олан икид партизанын ишығлы, парлаг образыны тамашачыларә долғун, јаддагалымлы чатдырмаг үчүн ағыр, амма олдуғча шәрәфли бир ишә башлады. Мүхтәлиф дөјүш салнамәләри илә таныш олду, мүһарибә иштиракчылары илә көрүшүб сөһбәтләр етди, ајларла һәрби архивләрде ахтарыбарәды. Италјан халгынын адәт-әнәнәсини јахындан өјрәнди. Раһатлыг билмәјән рәссам гәлбинин, рәссам үрәјинин мәһсулу олан ескизләр үст-үстә галагланмышды. Ахыр ки, о етәдијинә наил олду, арзусуна чатды. Филмин јарадычы групу онун вердији кејим ескизләрини, тәртибаты јекдилликлә бәјәнди. Елә инди дә «Узаг саһилләрде» филминин узунөмүр-

Ф. һашымов. «Бүлбүл кими охујардыг».

Ф. Һашымов. «Мәним Шаһбузум».

Ф. Һашымов. Гадын портрети.

лу олмасындан сөз дүшәндә сәнәтсөвәрләр Чәбрайыл Әзимовун бәнзәрсиз ишини, кәркин, илһамлы ахтарышларының мәһсулу олан тапынтылары дөнә-дөнә хатырлајырлар...

Ч. Әзимов чох сәлигәли адам олуб. Лакин һеч олмаса гырч үч иллик өмрүнүн, дејәк ки, бирчә аны барәдә белә јазыб кәләчәјә, бизләрә јадикар гојмајыб. Оун архивдә сахланылан шәхси сәнәдләри арасында јалныз бу әлзәзмаја раст кәлдик: «Һәјәт—ахтарышдыр. Хејирхәһ мәгсәдән ахтарыш. Елә бир ахтарыш ки, сән һәјәтә даһа дәриндән бәләд олурсан, дүнја ишләрини даһа јакшы саф-чүрүк едирсән, зәррәдәки бөјүклүјү, бөјүклүкдәки сәдәлији даһа ајдын көрүрсән. Ахы, дамлада јалныз дамла көрмәк, һәлә көрмәк дејил. Дамла туфанларын гопарыб атдыгы океан дамласы да ола биләр, гөнчәнин димдијиндән дүшән сәһәр шеһи дә, үрәкдән сүзүлүб кәлән көз јашы да...». О, бу сөзләри нијә јазыб, һарадан јазыб, мәгсәди, мәрәмә нечә олуб, мә'лум дејил. Ди кәл ки, бу сөзләрин илк охунушунда мә'насы бир аз көврәк, бир аз һәсрәтлән, бир аз шүбһәли, ваһимәли дөјүнән сәнәткар әгидәси, рәссам дүнјасы охучу нәзәриндә чанланыр. Сәндән узагда, лап узагда олан бир хәтирә сәнә доғру чан атыр, оун көзә көрүнмәз руһу санки әтә-һана кәлир, әбәдиләшир, бүтләшир. Вә елә бу заман оун мусигили сәсни ешидирсән, бу сәс далга-далга әтрафа јайылыр, бешик кими, нәһни кими сәни јыр-ғалајыр: «Јашамаг—көзләрини кенеш ачараг јер үзүндәки бүтүн олан-ғалан көзәлији су кими ичмәк демәкдир, һарадан кәлдијини, һара кетдијини, ким, нәчи олдуғуну унутмаг, дүнјаја һејрәт, тәәччүб вә мараг долу мә'сум көрпә бахышлары илә бахмаг демәкдир...».

КАЗЫМ КАЗЫМЗАДӘ: — Билдирсиниз мән нијә арзусундајам ки, Чәбрайылын һаггында јазылсын? Она көрә ки, о чох јакшы инсан, јакшы јолдаш, јакшы сәнәткар иди. Оунла биркә бир нечә ишим олуб. Көрмәдим ки, јерсиз һәрәкәт едә, ешитмәдим ки, һеч олмаса бир дәфә нәдәнсә, кимдәнсә киләјәнә, јакуд киминсә һаггында, архасынча нә исә дејә. Елә билмәјин ки, Чәбрайылын үрәјиндә гәми-гүссәси, нараһатчылығы јох иди. Ди кәл ки, оун бир өзү биләрди, бир дә үрәји... Нә дејим, бир оун билирәм ки, Чәбрайыл чичәк гәдәр зәриф, даш кими сәрт адам иди. Тәле оун бәнзәрсиз јаратмышды: үзүнә күлә-күлә чәркәмиздән ајырды...

Чәбрайыл әввәл Ә. Әзимзада адына Бақы Рәссамлыг мәктәбини, сонра Москвада Умумиттифаг Кинематографја Институтуну битириб. Москвада тәһсил алдыгы илләрдә о, устәд мүүәллимләриндән, танынан кино хадимләриндән бир көнүлдән-мин көнүлә севиб сәидији, көнүл ачдыгы бөјүк сәнәтин сиррини өјрәниб, оун нәзәри чәһәтләрини мәнимсәјиб. Тәләбә вахтларында о, догма јурдумузуни, Бақынын, мави Хәзәрин гырчын ләпәләрини, сәһилин гызылы гумуну, көз иш-

ләдикчә, узанан нәһәјәтсиз дүзләримизи, әлчәтмәз, күнјетмәз дағларымызы, зүмрүд мәнәләримизи, гуруб-јарадан, гәһрәман, һүнәрпәрвәр адамларымызы сөнмәз бир илһамла, бөјүк бир мәһәббәтлә тәрәннүм едирди. Оун достларындан бири дејир ки, Чәбрайыл Москвада јашадыгы күнләрдә там дәјишмишди. Оун өзү орада олса да, хәјәли ел-обамызда, јураумызда чөвлән едәрди... Елә бурада мәрһум актјорумуз Әләга Агајевла олан сөһбәтимизи хатырладаг. Бир дәфә сөһбәт сәнәтдән, өтәнләрдән, Мир Мәһди Шүкуни демшикән: «Кәлән галмаз, кәдән кәлмәзәләрдән сөз дүшүмшүд. Онлары сырасында Чәбрайылын да ады чәкилди. Бу заман көркәмли актјорумуз искилиди, гаһли бир сәслә деди: «Чәбрайыл бизим илк али тәһсилли кино рәссамларымыздан бири иди... Амма, чох тәәссүф ки, амансыз өлүм оун сәвидији сәнәтдән чох тез ајырды... О, олдугча мөһрибан, гајгыкеш, шән адам иди. Мән оунла кино сәнәтнин чох анларыны јашамышам... Елә анларыны ки, о чағлар һеч вахт, һеч заман нә кери гајыдачаг, нә дә јалдан чыхачаг, унутулачаг...».

1953-чү илдән өмрүнүн сонуна кими Ч. Чаббарлы адына «Азәрбајҗанфилм» киностудијасында чалышан Чәбрайылын илк мүстәгил иши «Догма халгыма» гысаметражлы филми олду. Кәчч рәссам догма халгыны бөјүк, үлви бир мәһәббәтлә сеvirди. Бу филмә вердији ескизләри, тәртибаты илә халгымызын мә'нәви көзәллијини, усталыгла тамашачыларә чәдирмышдыр.

КАЗЫМ КАЗЫМЗАДӘ: — Бир дәфә оунла киностудијанын һәјәтиндә растанлашдыг. Саламдан, хош-бешдән сонра о, тәбиәтинә хас бир тәрздә:

— Сизин јанынызә кәлмәк истәјирдим, амма... Сән демә о, Рәссамлар Иттифагына кечмәк үчүн зәманәт истәјирмиш, амма өзү дедији кими утаныб, кәлмириш. Бир аз оун даналадым. Дедим, ај Чәбрайыл, ушаг һа дејилсән, өзүн үчүн чанын јанмаса бәс ким сәнә чән јандырачаг? Танынан рәссамсан, сән дә иттифага үзв олмасаң, бәс ким олачаг? Белә адам иди Чәбрайыл. Сифәти, бахышы кими үдәји дә дулдуру, тәрәмиз иди...

Чәбрайылын һеч ејиннә дә кәлмәзди ки, бир күн кәләчәк ки, она даһа мәс'ул иш тапшырачағлар. Бир күн киностудијанын гапысындаң тәзәчә кечмишди ки, танынмыш режиссор һүсеји Сейидзада илә үз-үзә кәлди. һүсеји мүүәллим чохдан итирдијини нәһәјәт тапан адам кими севинди.

— Һардасан, ај Чәбрайыл, нечә күндү көзүм сәни ахтарыр—дејә соруду. «О олмасын, бу олсун» бәди филминә башлајачағым. Оун сонинлә биркә ишләмәк нијәтиндәјәм.

Чәбрайыл бир аз тәрәдүд едәрәк әввәлчә «јох» деди. Амма һ. Сейидзада сөзүндән дөнмәди. Ссәнари: гн нүсхәсини она вериб:

— Елэ күнү бу күндөн ишэ башла. Надир Зејналовла да данышмышам, онунла биркэ ишлэјэчэксиниэ—дејиб, кетди.

Чэбрајыл јакшы билирди ки, характерларын психолокијасынын там, кениш ачылмасы онун верэчэји ескиздэн, кеймдэн, тэртибатдан чох асылдыр. Елэ буна көрэ дэ о, пешэ досту Надирлэ бирликдэ милли рэссамлыг еркилэр, һэр бир типин характеринэ, психоложи алэминэ, данышыг тэрзинэ ујғун кеймилэр тэклиф етдилэр.

...РАФИГ ЭЗИМОВ: — О, даима нараһат иди. Һәмишэ һараса тэлэсирди. Елэ ки, бир јердэ гэрар тутарды, эјлэшэрдэ, инанын ки, кипријин белэ гырпмадан һараса узаглара бахар, һеј бахарды. Нэ дүшүнүрдү, үрөјиндэн нэ кечирди, билмирэм, бахмагдан јоруланда өз-өзүнэ пычылдајырды: «Инамы өлэн адамн өзү өлсэ ондан јакшыдыр...» Вэссалам, бу сөзләри дејиб, өзүнү најлэсэ мәшғул кими көстөрди. Амма инанырдым ки, о јенэ үрөјилэ данышыр.. Онун бир хасијјэти дэ һеч јадымдан чымыр. Елэ ки, она тэзэ иш—филм тапырдылар, ушаг кими севинирди. Нэ кечэси оларды, нэ күндүзү. Мәнэ елэ кэлдири ки, јалныз о иши барэдэ дүшүнүр...

Ч. Эзимов «Лејли вэ Мачнун» филминни дэ бөјүк мәнэбэтлэ ишлэјиб, она јаддагалан кейим ескизләри вермишди. Һэлэ о вахтлар, јэни 1962-чи илдэ СССРИ халг артисти Маһмуд Есанбајев јазмышдыр: «Рэссам Эзимов тэрэфиндэн чэкилэн сәһра сәнэси, нарын гүмлүглар ики көчнин мәнэббэтинин символик рэмзи кими верилиб. Бурада Чэбрајылын доғма Азэрбајчан торпагына бағлылығынын, ескизлэрдэ милли колоритин мәнэббэтлэ тэсвир едилмэсинин шаһиди олурғ».

Чэбрајыл сәнэтдэ бэхтли сәнэткар иди. Уғурлары 60-чы иллэрин орталарында, јэни өлүмү эрэфсиндэ даһа чох артышдыр. Артыг ону гурдаш республикалара да дэвэст едир, мүхтэлиф мөвзулу, мүхтэлиф бичимли филмлэр етибар едирдилэр. Түркмэнистан кино сәнэткарлары ону «Шаһсанэм вэ Гэриб» филминин јарадычы групуна дахил етдилэр. О, бу филмдэ гардаш халгын эпосуна, адэт-ән-әнэсинэ, тарихи кечмишинэ диггэтлэ јанашараг, көзэл кейим ескизләри, тэбиот мәнзэрлэри ишлэмишди. Бу барэдэ рэссамын архивиндэ сахланымла бир гзетдэ охујуруг: «Чэбрајыл Эзимовун чох мүрэккэб тэртибатынын эн марағлы чәһэти о иди ки, рэссам тамашачыны Түркмэнистанын узаг кечмишинэ сәјаһэтэ чырмагда онлара јакындан бэлэдчилик едир. Јакшы ки, онун тэртибатлары кечмишин бош сүрэтлэри дејил, мүасир рэссам јарадычылығынын реалист бәһрәсидир...».

КАЗЫМ КАЗЫМЗАДЭ: — О динчлијини кэзингилэрдэ, сәфэрлэрдэ тапырды...

Инди онун јолу даһа узаглара иди. Бурада рэссамын өзүн-

дэн јадикар галан сөзләри вермэји үстүн тутуруг: «Инкилтэрдэјик. Достум Виктор Волин илэ бирликдэ чичэк дәстэлэри алдыг вэ һажкет мэзарыстанына кетдик... Дүнја пролетариатынын бөјүк даһисиниэ—К. Марксын гәбри үзриндэ абидэ гојмаг үчүн дүнјанын бир чох коммунистлэри пул топламышдыр... Бэлэдчимиз данышырды ки, Инкилтэрэ фашистләри абидэјэ бир нечэ дэфэ һүчүм етмишлэр, лakin гранит чох мөһкәм олдуғундан ону учуруб дағыда билмэмишлэр... Мән бурада Ван Гогун, Клод Моненин, Ренуарын, Едуард Маненин эсэрлэринэ бөјүк һәвәслэ бахдым...».

Чэбрајыл Лондондан гајытдығдан сонра «К. Марксын гәбри», «К. Маркс бурада јашамышдыр» кими бахымлы, јаддагалан эсэрлэр јаратмышдыр.

КАЗЫМ КАЗЫМЗАДЭ: — Даима көзэллјэ, истилијэ, мәнэббэтэ, һәрарэтэ чан атан фырча јары јолда галды.. Тэкчэ таскиллијимиз ондадыр ки, она јакын бадии филмлэрэ ескизлэр, тэртибатлар верэн фырча саһибинин эмэји партија вэ һөкүмәтимиз тэрэфиндэн јүксөк гијмәтләндирилди. Она 1964-чү илдэ республиканын эмәкдар рэссамы фәхри ады верилди...

Иллэр нечэ тез, нечэ сүр'этлэ кәлиб кечир... Инди онун 60 јашы оларды... Амма бизэ онун даима күлүмсар чөһрәси, хош хатирәси јадикар галыб. Инанырды ки, о бундан сонра да севилэ-севилэ хатырланачаг: Хөзэрин ләпәдөјөниндэ, Маштага кәндиндэ, узаг вэ јакын саһиллэрдэ, Мәрдәжан бағларында вэ бир дэ мәнэви сәрвәтимиз олан јаратылыгы сәнэт эсэрлэриндэ.

Тейман МЕНДИЈЕВ,
Маариф ТЕЈМУРОВ.

ЭРДӘБИЛ

(ПЛАНЛАШМА-МЕ'МАРЛЫГ ИНКИШАФИ)

Эрдәбил XVII әсрдә (О. Дапперин әсәриндәки рәсм).

Эрдәбил Азәрбајчанын эн гәдим, зәккин тәрихли шәһәрләриндәндир. Археоложи газытлыр һэлэ күч дөврүндә онун әрәзиндә јашайыш мөскөннин олдуғуну әјдиһлашдырмышдыр. Шәһәр Мәркәзи Азәрбајчанын олдуғча кәзәл, сәфәлы вэ мәнсүләр бир бөлкәсиндә салынышдыр.

Эрдәбил мәнәлы әсәсән дағлыг олуп, мүрәккәб кеоморфоложи јер гурулушу илэ сечилди. Бу мәнәлдә јүксәк дағлыгдан тутуш дүзәлирчән мүхтәлиф релјеф гуршағлары бир-бирини авәз едир. Шәрғдән Хөзәр дәннзи, чәнубдан Хәлхәл вэ Мијәна, гәрбдән Гөрәдәг (Хнов, Сәрәб), шимәлдан Керми, Астерә маһаллары илэ дөврәлонан Эрдобил мәнәлы јәлаг-курорт иғлим, бол сәрвәти илэ тәһминн.

Сәјид Әзим Ширавни бир дөрдүкдә бу гочаман шәһәри белә әјмүшдүр:

Вар Эрдобилин тәјли кәзәл абу һавасы, дағы,
Тәр јочасы, көј сәбзәси, хуррәм бағы,
Һәрдән дэ дүшәр јадмыа, һәсрәт чәкәрәм
Бали Савалан илэ, чәмуш гәјмағы.

Сәрт һавәлы учә дағлар, бир гәдәр јүмшәг иғлимли фусункар јәлвә дәг өтәкләри, сых мәнәләр (Эрдәбил бөлкәсиндә инди 80 мин һектар

мәнә вар), чохлу чәјләр (Балығлы, Гәрәсу, Керми, Кәрмәған, Дәшдиби, Сағгыз вә с.), көлләр, минерал су гәјнағлары, зәккин флора вэ һейвәнат аләми олан Эрдобил мәнәлы тәбиәтинин сон дәрәчә көзәллији, сәғлам иғлим режими илэ мошһурдур. Сөзсүз ки, илкин нөвбәдә белә өлвәришли тәбиәти әмилләр һәмин бөлкәдә чох гәдимдән инсанларын јурд салмәсына сәбәб олмуш, онларын һәјәт тәрзиндә һәлләдини рол ойнамышдыр. Белә ки, Эрдобил мәнәлы әрәзинини чоғрафи-топографик вэ иғлим хусусијәтләрин идрәксисә системә тәриб етмәдән—сүнн суварма олмадан бу јердә өкинчили вэ бағчылыгы, бол тәбиәт олталар икә һейвәндәрлығы јүксәк инкишаф етирмәјә имкан верди. Кәнд тәсәрруфатынын бу аларычы сәһәләри илэ јанашы, зәккин јерәлти сәрвәтләрин олмасы (иңк, гызыл, гәләј, даш көмүр, күкүрд, нефт вә с.) бу әрәздә чәмијәтин һәр тәрәfli төкәмүлү үчүн өлвәришли олмушдур. Она көрә дэ тәәччүбл дејил ки, гәдим вә орта әсрләрнин тарихи гәјнағлары индики Эрдобил мәнәлы әрәзинини јүксәк итисәдијјәти, сых јашайыш мөскөнләри олан зәккин бир јер кими тәсвир едилләр.

Миләддән ончә биринчи миниллјин биринчи јарысынын Ассурије гәјнағларында мөсүсир Мијәна—Эрдәбил рајонларында локаллашан вэ Манна дәвләти тәркибиндә олан Зикерту вилајәтинин ады чәкилир вә